

ten át az „ismeretlen birtok”, az ígéret földje után kutassanak — hasztalan.

Pólihisztorikus regényirodalomnak nevezzük a huszadik század irodalmának azt az irányzatát, melynek legjobb műveivel — a *Manhattani kalauzzal* és az *U.S.A.* című trilógiával — Dos Passos volt az egyik létrehozója és kiteljesítője. Az első módszertani, regénytechnikai és világszemléletbeli lépéseket azonban a *Három katona* című regényében tette meg. Messze van még a szimultaneista mozaik- és montázs technikától, valamint a regényidő radikális felbontásától, de már lazít a szerkezet klasszikus-realista feszességén, rövid epizódokra tagolva a történetet, ezzel az eseményeknek — olykor egymástól független eseményeknek — a laza láncolatát alkotva meg. E lazaság, mely nemegyszer nélkülöz minden okozati összefüggést, a sorszerűséget, a kiszolgáltatottságot és az elveszettséget hivatott visszatükrözni. Azt az állapotot, amikor az embert elkapja a történelem sodrása, és iszonyú lendülete megfosztja „hőseit” csekvőképességüktől.

Századunk irodalmának fontos alkotása a *Három katona*, éppen sajátos helyzeténél és jellegénél fogva, hisz egy nagy korszakot, a pólihisztorikus regény korszakát készítette elő. Háborúellenes regényként pedig Remarque és Faulkner hasonló tárgyú regényei mellett a helye.

MAK Ferenc

MIRCEA ELIADE NAPLÓJA

Mircea Eliade: *Im Mittelpunkt*. Bruchstücke eines Tagebuches. Europa-verlag, Bécs—München—Zürich, 1977.

A párizsi Gallimard után az Europaverlag jóvoltából németül is hozzáférhetővé váltak Mircea Eliade, világhírű román származású vallástörténész naplójegyzetei. Hogy ezt az ismertetőt ne csupán egy külső szempont vezérelje, jellemzésül akár magát a szerzőt is segítségül hívhatjuk. Még 1949-ben jegyezte fel töprengéseit Geholennek a majom mellső lábáról szóló tanulmánya kapcsán. Geholen kimutatta, hogy ősrünk mellső lába sokkal jobban illeszkedik a fatörzshöz mint az emberi kéz. Tehát bizonyos szempontból tökéletes szerkezet, de — talán épp mert tökéletes — nem rendelkezik semmilyen fejlődési lehetőséggel. Ezzel szemben az emberi kéz tökéletlen, de nyitott, alkotói forma, és épp kudarcai és sikerei váltakozásának eredményeképpen közelít egy tágabb tökély felé. Eliade naplójában hozzáteszi, hasonló a helyzet a könyvekkel is. Bizonyos „tökéletes könyvek” megjelenésükkel mindent elmondanak a maguk tárgyáról, tehát — mint a majom mellső lába — egy merev perfekcióval gazdagítják a világot, de őt jobban izgatja a könyvek másikk, emberi kézhez

hasonlatos típusa. Az, mely önellentmondásoktól sem mentes, konfúz, nyirkos — de mindezek ellenére a tudás olyan új módját nyitja meg, melyet addig senki sem sejtett.

Ha Eliade 1945-től 1970-ig vezetett naplójának közreadott töredékeit röviden akarjuk jellemezni, a „tökéletes könyvek” második csoportjába kell sorolnunk: még a napló műfaján belül is túlságosan széles területen csapong, épp csak felmerült, fészületlen, de így is sokkoló gondolatokkal, benyomásokkal teli. Nemcsak hogy szerzőnk vallástörténész, irodalmár, filozófus, pszichológus stb. mivolta váltakozik a lehető legszélesebb módon, hanem az archaikus kultúrák bámulatos empatikus ismerete is a szempontok egymásnak néhol ellentmondó sokaságával gazdagítja, „tökéletesíti” a könyv egészét. Számunkra ez a „konfúz tökély” akkor a legizgalmasabb, amikor az archaikus kultúrákból merített látószög Eliade tolla alatt a mi mai világunkkal találkozik vagy csap össze. Erre szerzőnk műveltsége és érzékenysége ideális lehetőséget nyújt hiszen credentileg filozófiát tanult, négy évet Indiában töltött, és 1945-től korunk olyan személyiségeivel tartott közvetlen kapcsolatot, mint Gioran, Ionesco, Breton, Chardin, Chagall, Brancusi, Bultmann, Gingsberg stb., de mindenekelőtt Jung, akinek asconai otthonába naplója tanúsága szerint is újra és újra ellátogatott.

E naplóban számtalan olyan gondolat merül fel, mely később részletes kifejtést nyert. Ha a legfontosabbal akarjuk kezdeni, mindenekelőtt arra a korai megjegyzésre kell felhívni a figyelmet, mely szerint a „szent” nem a tudat történetének egy állomása, hanem a tudat szerkezetének eleme. Erre az egy álmatlan éjszakán följegyzett, mellékesnek tűnő megjegyzésre talán föl se figyelne az olvasó, ha nem tudná, hogy jóval később (a hetvenes évek elején) ez fogja képezni *A vallási gondolatok története* című több mint ezeroldalas műve vezérmotívumát. Ott derül ki azután, hogy e feljegyzés milyen messzemenő következményekkel jár. Eliade tevékenységének két alapaxiómája következik belőle. Először is az, hogy embernek lenni ugyanaz, mint vallásos embernek lenni, másodsor pedig, hogy a vallás a történelem során nem szűnik meg, csupán más-más formában jelentkezik. A vallási gondolatok története a tudat struktúrájának vallási elemét követi nyomon az őskortól napjainkig. A vallást azonban Eliade nagyon szélesen értelmezi. Ennek illusztrálására jó példa lehet mondjuk az a följegyzése, amikor a hegeli és marxi elidegenedés-fogalomban próbál tetten érni burkolt formában megbúvó archaikus, vallási meggyőződést. A következőket írja: (Hegel és Marx szerint) „az ember akkor elidegenedett, amikor objektumnak érzi magát, amely azon külső kényszer és presztízs hatalmának van alávetve, melybe egész létszubsztanciáját belevetítette. No, bizonyos primitív népek a lelket úgy képzelik el, mint testen kívüli entitást, amely egyes dolgokba projektálódik vagy kölcsönződik. Ha ezek a dolgok széttörnek, az ember elveszíti lelkét, és meghal. A modern elidegenedés bizonyos értelemben visszatérés ehhez a

lélekfelfogáshoz.” Több szempontból is példászerű ez a feljegyzés. Nyilvánvaló, hogy csikorog, mert egyrészt a hegeli és a marxi elidegenedés-fogalom nem hozható ilyen lazán közös nevezőre — annál is inkább, mert az előbbinél pozitív, az utóbbinál negatív értékkategória —, másrészt, amit szerzőnk ebben az idézetben az elidegenedés mint meglehetősen összetett filozófiai kategóriának ért, annyira egysíkú, hogy akár hamisnak is nevezhető. Viszont ennek ellenére kitűnő ötlet. Egyrészt azért, mert a mindennapi agy által szimplifikált elidegenedés-fogalomra már szépen rárimel, másrészt pedig, mert új, még járatlan utat kínál az elidegenedés-fogalom meglevő és túlnyomórészt halálosan unalmas vizsgálatait mellé vagy helyett. Tehát egy izgalmas tanulmánytémát vet fel, akárcsak akkor, amikor kijelenti, hogy a huszadik század legfontosabb jelensége nem a proletárforradalom volt és lesz — ahogy azt a marxisták megjósolták —, hanem a nem európai ember szellemi világának fölfedezése. Megismétli azt az igazságot, hogy Marx víziója (a proletariátus messianizmusa, a jó és a rossz végső küzdelme stb.) a zsidó—keresztény vallási hagyományban gyökerezik, majd felvet egy megválaszolhatatlan kérdést: vajon mit jelentettek volna Marx számára az érdemben csak újabban felfedezett egzotikus és tradicionális-primitív kultúrák? „A velük való dialógus — írja — számomra sokkal fontosabbnak tűnik az európai gondolkodás jövője szempontjából, mint az az újítás, amit a proletariátus felszabadulása maga után vonhat. Mi már tudjuk, milyen »értékeket« mutatott fel a proletariátus: semmit, amit az európai szellem már rég ne ismerne.” S negint csak nem kinyilatkoztatás ez, hanem sajátos nézőpontból felénk szegezett kérdés, mely egy szalonképes tanulmányban árnyaltabb, komplexebb artikulációt igényelne. De akkor már egy „merev perfekcióként” jellemezhető könyvben lenne a helye.

Hogy a „szent” napjainkban egészen váratlan helyeken is felvillan, azt a következő anekdota illusztrálja: „A matematikaprofesszor Stone mesélte, hogy megkérdezték egy híres szovjet matematikustól, mi tetszik neki jobban, a Tadas Mahal vagy a Himalája. A Himalája — válaszolta —, mert a Tadas Mahal emberi alkotás, míg a Himalája Isten műve. Hogyhogy — méltatlankodott Stone —, maga hisz az istenben? Én úgy gondoltam, hogy Isten nem létezik, vagy ha létezik, akkor feltétlenül orosznak kell lennie. A szovjet tudós közbevágot: Önnek, a tudomány emberének, tudnia kell, hogy mit akartam ezzel mondani.”

A következő két példa azt illusztrálja, hogyan érhettek tetten a polircikái életben bizonyos archaikus elemek. Talán a napi sajtót olvasva vagy a rádiót hallgatva jegyez fel szerzőnk a hatvanas évek elején néhány találatomra kiválasztott példát a kommunista kirakatperek szókinéséből trockista, az imperializmus ügynöke stb., majd megjegyzi. „Ezek mind kategóriák, tulajdonságok és archetípusok, melyek sehogyan sem felelnek meg az ember történelmi személyiségének. Az a benyomásom, hogy a szovjet perekben nem emberek, »individuumok«, hanem típusok, archetípusok, fi-

gurák vesznek részt. Ugyanúgy, ahogy az archaikus társadalmak ahisztórikus szintjén.” Vajon miért helyettesítük a történelmi embert újra archetipikus figurákkal, mire való konkrét embereket reprezentatív kategóriákká szegényíteni — merül fel az olvasóban a kérdés, de ezúttal szerzőnk ironikus szépírói énje kérdéssel válaszol: „Talán épp a politikai propaganda ítélterett arra, hogy újra felfedezze és használhatóvá tegye a »nép mentalitását«?”

Eliade archaikus szeme az Egyesült Államok berendezésének bizonyos mítikus elemeiről sem feledkeznek meg. Azt írja például, hogy semmit sem értünk meg az amerikai életből, kultúrából és politikából, ha szem elől tévesztjük, hogy mindez a teológiában gyökerezik. „»Isten nemzete« — mondják magukról oly szívesen az amerikaiak. Demokráciájuk mai állapotának nagy ereje és tragikus gyengesége — egyaránt a következőkből ered: a demokráciának náluk még nem sikerült szekularizálódnia, vagyis nem más, mint egy hibrid politikai intézmény.”

A mítosz természetesen nemcsak a múltból marad ránk és nemcsak a tömeg képzeletében születik, hanem napjainkban és értelmiségi körökben is konokul tenyészik. Eliade például azon töpreng, miért van olyan nagy sikerük Freud értelmezéseinek. A rá jellemző módon azt válaszolja, azért, mert rendszerint mítoszokba illeszkednek, melyek a mai ember számára nagyon vonzóak. Egy kitűnő példát említ, a megölt apa mítoszának freudi rekonstrukcióját és értelmezését a *Totem és tabu*-ból. Eliade szerint eddig senkinek sem sikerült a primitív vallásokban vagy mitológiákban a megölt apa motívumának nyomára bukkannia. Ez a mítosz tehát maradéktalanul Freud agyszüleménye, s ami nagyon meglepő: az intellektuális elit ennek ellenére elfogadja. Miért? Eliade itt is, akárha egy ősi, ma már áttekinthetetlen vallási jelenséggel állna szemben, elhamarkodott válasz helyett óvatos tudós módjára kérdez: „Mert megérti? Vagy mert a modern ember számára valóban »igaz«?”

Ezt a kérdést szerzőnk részletesebben elemezte a nálunk is megjelent *Okkultizmus, mágia és divatos kultúrák* című könyvében. Már ott meggyőződhetünk róla, hogy szívesen foglalkozik a szellemtörténet egymástól távol eső jelenségeinek csodálatos egybeeséseivel. Naplójában is számos ilyen gondolattal találkozunk. Például a Sierra Nevada-i Kogi népcsoportot tanulmányozva kimutatja, hogy ebben a kultúrában a tökéletesség nem abból áll, hogy jól tenni vagy jónak lenni, hanem megtalálni az egyensúlyt a jó és a rossz ellentétes erői között. Ez őt Goethére emlékezteti, de mindenképp Jungra — aki számára az emberi ideál nem a tökéletesség, hanem a teljesség. Egy részletesebb kifejtésben természetesen hosszabb lenne a névsor, Goethe és Jung között ott magasabban Nietzsche, s a mai teljességantropológiák között maga a szerző, Eliade is előkelő helyre kerülne. Még akkor is, ha naplójában gyakran panaszkodik saját egyoldalúságára: „Ebben rejlik legnagyobb gyengeségem — írja —: nem tudok egyszerre ébren is lenni meg álmodni is. Míg irodalmat művelek,

egy másfajta világban találok magam. Ezt legszívesebben onirikusnak nevezem, mert egy másfajta időstruktúrával rendelkezik és mert a személyekkel való kapcsolatomban itt nem kritikai természetű, hanem imaginárius." El kell mondanunk, Eliade énjében valóban a kritikai ébrenlét uralkodik. Tehát mindenekelőtt tudós és csak másodsorban „álmodó”. Érthető is, hiszen tökéletes ébrenlét szükségeltetik ahhoz, hogy az ember olyan lényegbevágó dolgokat fedezzen fel a vallástörténetben, mint például a következő: „Micsoda paradoxon: a görögök, az élet, az emberi test és a tökéletes forma szerelmesei, a halálán túli élet ideálját a tiszta intellektus (szellem, nous) továbbélésében feltételezték. Az aszkéta keresztények viszont, akik annyira megvetették a testet, ragaszkodtak a test feltámadásához és a paradicsomi boldogságot el sem tudták képzelni a test és a lélek egysége nélkül.”

Naplójában Eliade a művészettel jobbra csak annyiban foglalkozik, amennyiben ott archaikus struktúrákat vél felfedezni. Ez is elégséges azonban ahhoz, hogy századunk legnagyobbjaihoz fűzőn természetesen megint csak sajátos kommentárt.

Ahogy az egy naplóban illendő, szerzőnk önmagával is sokat foglalkozik, elsősorban közeli és távoli terveivel, munkájával. Nem kis meglepetéssel olvassuk a következő feljegyzését: „Úgy érzem, még sok mondani-valóm van, mielőtt a *lényeg* ki tudnám mondani. Addig is — mint azt eddig tettem — sok »tökéletesen« könyvet kell megjelentetnem, ki kell fogynom azokból a gondolatokból, megfigyelésekből, melyek elfojtják alkotói erőmet. S ha egy napon újra *üres* leszek, *saját* könyveim írásába kezdhetek.” Mi ez? Álszerénység, túlzott önkritika, pillanatnyi depresszió? Nem. Szem előtt kell tartanunk, hogy Eliade számára módszertani alapelv, hogy a modern jelenségek megértése csak a „szent” kezdetekhez való visszavezetéssel keresztül lehetséges. Szerzőnk szellemében tehát akkor járunk el helyesen, ha felhívjuk a figyelmet feljegyzése archaikus hátterére. Ebben a szellemben elmondhatjuk, hogy ebben az idézetben semmi egyebet nem tesz, mint megismétli a Zen alkotói módszerét. A Zen-ijász, a kaligráfia mestere stb. ugyanazt teszi, amit Eliade tervez: konok gyakorlás, hosszan tartó megfeszített munka során minden lényegtelenet kihord magából, hogy „kiürüljön”, vagyis hogy helyet csináljon magában valami minőségileg egészen új, a Lényeg számára.

SEBŐK Zoltán